

dr hab. Karolina Stopka

Zakład Prawa Pracy

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Bożeny Bator

pt. „Zabezpieczenie społeczne inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych – pomiędzy zaopatrzeniem społecznym z tytułu zasług a odszkodowaniem społecznym”

I. Podstawa prawna recenzji

Recenzja została przygotowana na podstawie art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 574 ze zm. W myśl tego przepisu rozprawa doktorska ma prezentować ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej (ust. 1), jej przedmiotem ma być oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej (ust. 2) oraz może ją stanowić praca pisemna, w tym monografia naukowa (ust. 3).

II. Ocena zasadności wyboru tematu dysertacji doktorskiej, przedmiotu, celu i tez

1. Wybór tematu pracy rozprawy doktorskiej należy ocenić pozytywnie. Jest trafny, cechuje się oryginalnością. Wskazuje na postawienie w rozprawie problemu naukowego oraz sygnalizuje, że rozprawa będzie stanowiła jego oryginalne rozwiązanie.

Problematyka zabezpieczenia społecznego inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w ogólności, jak również podejmowana w kontekście form prawnych realizacji zabezpieczenia społecznego, nie była przedmiotem ożywionej dyskusji naukowej przedstawicieli nauki prawa zabezpieczenia społecznego (prawa socjalnego). Jak się wydaje przyczyną takiego stanu rzeczy było traktowanie świadczeń dla inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych, powszechnie łączonych w

szczegółności z uczestnikami i ofiarami II wojny światowej oraz wydarzeń powojennych, jako świadczeń, które w niedalekiej przyszłości będą miały wyłącznie charakter historyczny, a więc świadczeń w istocie o przejściowym charakterze, funkcjonujących tak długo, jak długą żyją osoby do nich uprawnione. Wydarzenia ostatnich miesięcy stawiają pod znakiem zapytania zasadność takiego myślenia. Sytuacja za wschodnią granicą Polski niestety rodzi obawę o to, czy jednak za jakiś czas nadal nie będziemy mówić o weteranach walk o niepodległość państwa czy zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji.

Nie ulega również wątpliwości, że wyznaczona tytułem rozprawy problematyka ma istotne znaczenie teoretyczne. Wpisuje się w toczącą się od pewnego czasu dyskusję nad prawnymi formami realizacji zabezpieczenia społecznego w Polsce, związaną z przeważającym aktualnie w doktrynie stanowiskiem, według którego nie można mówić o ściśle określonym katalogu technik realizacji zabezpieczenia społecznego, czy też że tradycyjne ujmowanie tych form jako ubezpieczenia społecznego, zaopatrzenia społecznego i pomocy społecznej nie odzwierciedla stanu obowiązującego ustawodawstwa. Warto również podkreślić, że jak dotychczas w doktrynalnych rozważaniach nad przyporządkowaniem systemów zabezpieczenia społecznego inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych do innej aniżeli zaopatrzenie społeczne formy realizacji zabezpieczenia społecznego nie brano szerzej pod uwagę wniosków płynących z analizy ewolucji regulacji prawnej systemów świadczeniowych adresowanych do tych grup społecznych. Uwaga doktryny koncentrowała się na analizie obowiązujących rozwiązań prawnych.

Rodzaj podjętych w pracy rozważań ma nadto walor poznawczo-porządkujący, istotny dla dydaktyki oraz praktyki tworzenia i stosowania prawa.

2. Tytuł dysertacji został sformułowany z użyciem terminów, sformułowań funkcjonujących w języku prawnym, w tym pojawiających się już w tytułach niektórych aktów prawnych. Badany przez Autorkę materiał normatywny wskazuje jednak na nadanie tym określeniom częściowo szerszego znaczenia aniżeli mogłoby to wynikać z normatywnego ich rozumienia, podobnie zresztą jak i z potocznego rozumienia. W języku polskim „represje” oznaczają „*surowy środek stosowany jako forma odwetu lub nacisku, prześladowania za coś, stosowany wobec kogoś, przeciw komuś*” (Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunak, Warszawa 1996, s. 943). W istocie tytuł pracy w zestawieniu z badanym materiałem normatywnym sugeruje, że pod pojęciem osoby represjonowanej Autorka rozumie m.in. cywilne niewidome ofiary działań

wojennych. Taka kwalifikacja powinna zostać uzasadniona i wyjaśniona, zwłaszcza w kontekście przyjętego przez Autorkę kryterium podmiotowego uzasadniającego wspólne badanie tych systemów, określonego jako „*legitymowanie się działaniem na rzecz odzyskania niepodległości i suwerenności przez państwo lub podleganiem różnym formom represji w okresie wojny i w okresie powojennym*” (s. 6) i kryteriów szczegółowych wskazanych przez Autorkę w rozważaniach traktujących o możliwych podziałach szczególnych grup społecznych na podstawie tytułu powstania praw (s. 68, 70). Na potrzebę tę wskazywały również rozważania podjęte w rozdziale VI pracy, w którym Autorka opisała grupy społeczne ubiegające się o przyznanie uprawnień z tytułu podlegania represjom w okresie II wojny światowej oraz w okresie powojennym, zaliczając do nich np. małoletnie ofiary wojny. Poza wstępem do pracy, stosownych wyjaśnień nie zawarto również w części merytorycznej pracy. Nie ma ich zwłaszcza w podrozdziale poświęconym m.in. pojęciu szczególnych grup społecznych, za jakie Autorka uznaje inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów i osoby represjonowane, tj. w podrozdziale 1.8. rozdziału I pracy pt. „*Inwalidzi wojenni, kombatanci, osoby represjonowane – szczególne grupy społeczne – pojęcie i podstawy wyodrębnienia w systemie zabezpieczenia społecznego*” (s. 66 - 68), jak również w podrozdziale 1.9 rozdziału I pracy, w którym Autorka wprowadza dwa tytuły stanowiące podstawę do przyznania uprawnień analizowanych grup społecznych, tj. „*zasługi, działania na rzecz niepodległości i suwerenności*” oraz „*podleganie z przyczyn narodowych, politycznych, religijnych, rasowych, różnym formom represji*”, rozumianych przez Nią, jako stosowanie wobec jednostki różnych form terroru, odwetu, zastraszania, nacisku, izolacji (s. 70), czy też w podrozdziale 3.7 rozdziału III pracy, który traktuje o zakresie podmiotowym systemu cywilnych niewidomych ofiar działań wojennych (s. 244 - 248).

3. Jak już zasygnalizowano tytuł pracy zawiera tezę i wskazuje na cel badań, który Autorka stara się dookreślić we wstępie pracy. Biorąc pod uwagę wstęp pracy, przyjąć można, że podstawowy cel badawczy sprowadzał się do umiejscowienia systemów świadczeniowych dla inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w systemie zabezpieczenia społecznego. Autorka stawia tezę, że zakwalifikowanie systemów świadczeniowych adresowanych do wymienionych wyżej grup społecznych do systemu zaopatrzenia społecznego budzi wątpliwości ze względów podmiotowych, jak i przedmiotowych („*Generalnie regulacje prawne obejmujące te grupy społeczne zostały przyporządkowane do systemu zaopatrzenia społecznego. Jednak zakwalifikowanie tych grup społecznych do tego systemu może budzić wątpliwości. Powstają one na tle określenia kręgów*

podmiotowych w skład, których wchodzi osoby legitymujące się działaniem na rzecz odzyskania niepodległości i suwerenności przez państwo lub podleganiem różnym formom represji w okresie wojny i w okresie powojennym. Wątpliwości powstają także w związku z zakresem przedmiotowym przysługujących uprawnień tym grupom społecznym.” (s. 6).

Realizację celu badawczego Autorka opiera na następujących założeniach: 1) zauważeniu powiązań między systemami zabezpieczenia społecznego adresowanymi do wskazanych wyżej grup społecznych oraz „zależności pomiędzy pozostałymi systemami wchodzącymi w skład systemu zabezpieczenia społecznego” (s. 6) oraz 2) konieczności uwzględnienia „wieloaspektowych zagadnień związanych z utworzeniem i funkcjonowaniem tych systemów”. Autorka wskazuje, że „poznanie genezy powstania poszczególnych systemów uprawnień dedykowanych wymienionym grupom społecznym oraz ewoluowanie tych systemów na przestrzeni lat pod wpływem zmian historyczno-polityczno-ekonomicznych jest procesem niezbędnym do przeprowadzenia analizy w kierunku właściwego ich umiejscowienia w systemie zabezpieczenia społecznego oraz próby określenia ich charakteru” (s. 6).

Przyjęte przez Autorkę założenia są słuszne. W istocie odpowiadają najnowszym poglądom doktryny na temat metodologii prowadzenia badań nad partycją systemu zabezpieczenia społecznego. W doktrynie przyjęto bowiem, że partycja systemu zabezpieczenia społecznego powinna znajdować oparcie w tekście prawnym a nie w sformułowanych niegdyś poglądach (K. Ślebzak, *Prawo do zabezpieczenia społecznego w Konstytucji RP. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 2015, s. 32), oraz że o takiej, czy innej klasyfikacji systemów świadczeniowych zabezpieczenia społecznego powinien decydować złożony zespół determinant wykraczający poza ściśle rozumiane kryterium organizacyjno-finansowe (np. K. Stopka, *Świadczenia...*, op. cit., s. 14). Wskazane wyżej założenia Autorka precyzuje w podrozdziale 1 pierwszego rozdziału

Wskazując na główną tezę i cel pracy Autorka pomija jednak fakt, że w doktrynie, adekwatnie do ww. założeń, podjęto już próbę przyporządkowania systemów będących przedmiotem rozprawy do innej niż zaopatrzenie społeczne formy prawnej realizacji zabezpieczenia społecznego, tj. odszkodowania socjalnego (K. Stopka, *Świadczenia odszkodowania socjalnego w prawie polskim*, Warszawa 2018, ss. 308). Doktorantka tylko sygnalizuje ten fakt w jednym miejscu pracy („Podjęta została także kwestia rozpatrywania tych systemów w znaczeniu odszkodowania społecznego”, s. 13), w pozostałych rozważaniach pomijając w ogóle tę koncepcję (zob. np.: s. 67 – 68, 83 – 86, 287-288, 381 – 382, 386 – zdanie pierwsze). Sporadycznie odwołuje się zaś do kategorii pojęciowej „charakteru odszkodowawczego świadczenia”. Jednocześnie po analizie „zakresu przedmiotowego zaopatrzeniowego systemu

uprawnień inwalidów wojennych i wojskowych oraz systemów uprawnień kombatanów i osób represjonowanych (rozdział IV pracy), dochodzi do wniosku, że „systemom obejmującym szczególne grupy społeczne nie można przypisać charakteru systemu odszkodowania społecznego” (s. 378). Już w tym miejscu wypada zasygnalizować, że powody, dla których Doktorantka odmawia „charakteru odszkodowawczego” poszczególnym uprawnieniom przysługującym poszczególnym grupom społecznym (zob. s. 304, 317, 341-342, 368-369) oraz ogólnie systemom świadczeniowym poszczególnych grup społecznych (s. 417-418, 431), stawiają pod znakiem zapytania Jej znajomość koncepcji odszkodowania socjalnego. W istocie odszkodowawczy charakter świadczeń Autorka łączy z prawem cywilnym.

We wstępie pracy pominięte zostały również inne doktrynalne kwalifikacje świadczeń poszczególnych grup społecznych – łączenie ich z kategorią wsparcia socjalnego, pomocą społeczną *sensu largo*, czy też kwalifikowania ich jako świadczeń o charakterze odszkodowawczym, a ustaw je normujących jako ustaw rentowo-odszkodowawczych (K. Stopka, *Świadczenia odszkodowania...*, s. 207 i przywołane tam piśmiennictwo). Autorka pomija również to, że w doktrynie pojęcie zaopatrzenia społecznego łączone bywa nie tylko z systemem świadczeniowym służb zmilitaryzowanych, ale szeregiem różnych świadczeń, w tym niemających żadnego związku z wkładem pracy/służby. Jako takie pojęcie zaopatrzenia społecznego jest pojęciem niejednoznacznym znaczeniowo i niejednorodnym zakresowo (np. W. Muszalski, *Ubezpieczenia społeczne. Poradnik*, Warszawa 1987, s. 258-262, tenże, *Prawo socjalne*, Warszawa 2007, s. 187-198, I. Jędrasik-Jankowska, *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2010, s. 21).

Reasumując, wstęp pracy był dobrą okazją do tego by zawrzeć w nim uwagi wskazujące na zasadność kontynuowania badań nad miejscem systemów świadczeniowych poszczególnych grup społecznych w systemie zabezpieczenia społecznego np. poprzez wskazanie zagadnień, które pominięto lub niedostatecznie wyjaśniono, czy też ustaleń, które z innych względów budzą wątpliwości, w tym również w kontekście koncepcji odszkodowania socjalnego. Abstrahując od powyższych uwag, mających istotne znaczenie dla oceny trafności przedstawionego przez Doktorantkę rozwiązania postawionego problemu badawczego, cel i teza badawcza świadczą wprost o naukowym i oryginalnym podejściu do badanych systemów prawnych. Zauważyć bowiem wypada, że w dotychczasowych rozważaniach geneza powstania tych systemów świadczeniowych, czy też ich ewolucja nie były przedmiotem szerszych analiz w kontekście rozważań podważających ich przynależność do zaopatrzenia społecznego, czy też wskazujących na ich przynależność do odszkodowania socjalnego, nie wskazywano wreszcie

na istnienie grup społecznych ubiegających się o przyznanie im szczególnych uprawnień z tytułu podlegania represjom w okresie II wojny światowej czy w okresie powojennym (rozdział VI rozprawy).

Podkreślić wypada, że w kolejnych rozdziałach pracy Doktorantka „podbudowuje” główną tezę, cel rozprawy oraz założenia, na których oparła realizację celu pracy w sposób bardziej szczegółowy, wskazuje na powody, które, Jej zdaniem, uzasadniają kontynuowanie badań nad miejscem tych świadczeń w systemie zabezpieczenia społecznego. Przykładowo w podrozdziale 1.1. rozdziału I pracy Autorka wskazuje, że *„Regulacje prawne przyznające uprawnienia inwalidom wojennym i wojskowym, kombatantom oraz osobom, które podlegały różnym formom represji w okresie wojny i okresie powojennym, podlegają ciągłym procesom transformacji. Procesy te są pochodną wydarzeń, które (org. którym) stanowią podstawę do objęcia prawami te grupy społeczne. Wynikają one z zachodzących na przestrzeni lat zmian ustrojowo-polityczno-ekonomicznych, partykularnych celów określonych grup społecznych oraz nastawienia społecznego.”* (s. 10). Jednocześnie wyraża zapatrywanie, że systemu świadczeń dla inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych *„nie można jednoznacznie zakwalifikować do systemu zaopatrzenia społecznego ani też przypisać im cech świadczeń odszkodowawczych”* (s. 11), wreszcie za istotne dla określenia miejsca tych systemów w systemie prawa zabezpieczenia społecznego uznaje: *„1) przyczyny powstania tych systemów (dla inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów i osób represjonowanych – K.S.), 2) proces kształtowania kręgów podmiotowych, 3) proces kształtowania systemów uprawnień, 4) charakter systemów uprawnień.”* (s. 12). Dalej stawiając tezę, że systemy świadczeniowe inwalidów wojennych, wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych nie przynależą ani do systemu zaopatrzeniowego, ani do systemu odszkodowawczego (s. 14, 378), lecz jak dowiadujemy się z rozdziału V pracy do systemu zaopatrzeniowo-pomocowego (s. 465).

III. Ocena struktury pracy

Recenzowana praca ma klasyczną konstrukcję. Obejmuje wstęp, sześć rozdziałów oraz zakończenie. Co do zasady, struktura pracy podporządkowana została wskazanemu wyżej celowi, tezie oraz założeniom pracy, w tym w zakresie wynikającym z ich uszczegółowienia w dalszej części pracy (s. 10-17). Uwagi szczegółowe, czy też propozycje, jakie nasuwa analiza struktury pracy mają istotne znaczenie, nie tyle dla kolejności rozważań, ich adekwatności dla

realizacji założonych celów i dowodzenia postawionych tez, lecz w dużej mierze dla przejrzystości rozważań, właściwego określenia relacji między omawianymi zagadnieniami itp.

Jak już zasygnalizowano, pewne zastrzeżenia nasuwa konstrukcja wstępu pracy w zakresie, w jakim wskazano w nim cele i tezy pracy, jak też uzasadniono wybór tematu pracy. Wydaje się, że Autorka mogła w tym miejscu wskazać na zakres podejmowania w literaturze prawniczej problematyki dotyczącej inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych (wzmiankuje o tym ogólnie dopiero w części merytorycznej pracy, s. 67) czy też szerzej rozwinąć wątek poświęcony znaczeniu genezy i ewolucji regulacji prawnej systemów świadczeniowych dla kombatantów, inwalidów wojennych i wojskowych oraz osób represjonowanych dla rozważań podjętych w pracy. Wskazując na celowość kontynuowania badań nad tymi systemami świadczeniowymi Doktorantka mogła również zawrzeć uwagi na temat innych grup społecznych ubiegających się o przyznanie uprawnień z tytułu podlegania represjom w okresie II wojny światowej oraz w okresie powojennym, którym poświęciła rozdział VI pracy. Wyodrębnienie tego rozdziału w strukturze pracy budzi wątpliwości z punktu widzenia celu pracy i jej założeń. Poza tym Autorka nie określiła we wstępie zastosowanych metod badawczych i materiałów źródłowych, wykorzystanych podczas prowadzonych badań, niezasadnie wskazując na nie dopiero w części merytorycznej rozprawy (podrozdział 1.1., s. 14-15).

Wątpliwości budzi tytuł pierwszego rozdziału pracy (*„Zabezpieczenie społeczne inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych”*) jak i jego struktura wewnętrzna. Wydaje się, że przedmiot badań tej części pracy lepiej określałby tytuł podrozdziału 1.1. - *Miejsce systemów uprawnień inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w systemie zabezpieczenia społecznego – klasyczne przyporządkowanie do systemu zaopatrzenia społecznego czy konieczność utworzenia nowego systemu*. Zbędne wydają się odrębne rozważania poświęcone genezie, pojęciu, ryzyku, cechom, funkcjom i zasadom zabezpieczenia społecznego, czy też zabezpieczeniu społecznemu w prawie międzynarodowym zawarte, odpowiednio, w podrozdziałach od 1.2 do 1.5 oraz 1.7 pierwszego rozdziału pracy, tym bardziej, że Autorka nie określa związku podjętych na ten temat rozważań z przedmiotem i celem pracy, czy też przyjętymi założeniami, które precyzuje właśnie w podrozdziale 1.1. pierwszego rozdziału pracy.

Zastrzeżenia budzi również wyodrębnianie przez Stronę opieki społecznej jako techniki zabezpieczenia społecznego (podrozdział 1.6.3.), w znaczeniu prawnej formy realizacji zabezpieczenia społecznego. Sprzeciwia się temu stan obowiązującego ustawodawstwa, jak

również jego ewolucja (zob. np.: I. Sierpowska, Prawo pomocy społecznej, Warszawa 2008, s. 13-26, H. Szurgacz, Wstęp do prawa pomocy społecznej, Wrocław 1992, K. Ślęzak, *Prawo do zabezpieczenia...*, op. cit., s. 29-34).

Wątpliwości budzi również równorzędny układ rozważań poświęconych pojęciu i podstawom wyodrębnienia w systemie zabezpieczenia społecznego szczególnych grup społecznych – inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych (podrozdział 1.8), podziałowi tych grup na podstawie tytułu powstania prawa (podrozdział 1.9.), usytuowania tych grup w porządku prawnym (podrozdział 1.10), charakteru ryzyka w przypadku tych grup (podrozdział 1.11) oraz ich przyporządkowania w „skład systemu zabezpieczenia społecznego” (podrozdział 1.12). Rozważania zawarte w podrozdziałach od 1.9. do 1.12 w istocie mieszczą się w problematyce wyznaczonej tytułem podrozdziału 1.8. Poza tym, z perspektywy tytułu pracy i wprowadzającego charakteru rozważań zawartych w rozdziale I, zastanawia pominięcie w tytule podrozdziału 1.8. inwalidów wojskowych. Podrozdział ten zatytułowano: *„Inwalidzi wojenni, kombatanci, osoby represjonowane – szczególne grupy społeczne – pojęcie i podstawy wyodrębnienia w systemie zabezpieczenia społecznego”*.

W rozdziale drugim Autorka prezentuje systemy uprawnień inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz w okresie powojennym, konsekwentnie wskazuje na okoliczności, które doprowadziły do ich powstania oraz na ich ewolucję (podrozdział 2.2.-2.8) oraz określa ich charakter prawny (podrozdział 2.9). Kolejność podjętych rozważań, co do zasady, nie budzi wątpliwości. W tej części pracy Autorka mogła jednak wyodrębnić 2 lub trzy zasadnicze podrozdziały, w ramach których, mogłaby prowadzić dalsze rozważania w wyodrębnionych fragmentach pracy. Struktura tego rozdziału byłaby bardziej przejrzysta. Przykładowo zastanawia zasadność równorzędnego traktowania rozważań zawartych w podrozdziałach 2.6.-2.8. traktujących o systemie zaopatrzeniowym inwalidów wojennych i wojskowych oraz kombatantów. Tytuł podrozdziału 2.6 *„Kształtowanie systemu zaopatrzeniowego inwalidów wojennych i inwalidów wojskowych oraz systemu uprawnień kombatantów i osób represjonowanych od 1945 r. do czasu ustanowienia obecnie obowiązujących regulacji prawnych w tym zakresie”* zakresowo obejmuje rozważania zawarte w podrozdziale 2.7 (*System zaopatrzeniowy inwalidów wojennych i inwalidów wojskowych oraz członków ich rodzin funkcjonujący w latach 1945-1974*) i 2.8 (*System uprawnień kombatantów oraz osób represjonowanych funkcjonujący w latach 1945-1991*). Spójność płaszczyzn rozważań w pracy

uzasadniałaby również wyodrębnienie w tym rozdziale fragmentu poświęconego podstawom konstytucyjnym uprawnień inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz w okresie powojennym. Problematyka ta wyodrębniona została w rozdziale III i IV pracy (podrozdział 3.2. i podrozdział 4.2), odpowiednio, w kontekście zakresu podmiotowego i przedmiotowego aktualnie obowiązujących systemów zaopatrzenia inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów i osób represjonowanych.

W dwóch kolejnych rozdziałach (rozdziałach III-IV) dokonano analizy, odpowiednio, zakresu podmiotowego i przedmiotowego systemu zaopatrzenia inwalidów wojennych i wojskowych oraz systemów uprawnień kombatantów i osób represjonowanych. Zawarte w tych rozdziałach rozważania Autorka zaczyna konsekwentnie od uwag wprowadzających i analizy podstaw konstytucyjnych. Brak konsekwencji widać zaś w sposobie ich zakończenia. Wydaje się, że rozważania zawarte w rozdziale III powinien kończyć również podrozdział, który zawierałby uwagi podsumowujące na temat przyjętego przez ustawodawcę sposobu wyznaczania podmiotów uprawnionych do świadczeń. Rozdział IV Autorka kończy bowiem podrozdziałem podsumowującym wskazującym na cechy i funkcje przedstawionych wcześniej uprawnień przysługujących poszczególnym grupom uprawnionych. Wyszczególnienie w pracy rozważań, w których Autorka wskazałaby na wnioski płynące z przyjętego przez ustawodawcę sposobu wyznaczania kręgu osób uprawnionych do świadczeń w analizowanych aktach prawnych (oryg. „systemach”) wydaje się również pożądane z uwagi na wagę, jaką Autorka przywiązuje do kryterium podmiotowego dla oceny miejsca badanych systemów świadczeń w systemie zabezpieczenia społecznego (s. 460). Pominięcie to jest tym bardziej wątpliwe, że lektura ostatniego podrozdziału III rozdziału, poświęconego zakresowi podmiotowemu systemu działaczy opozycji antykomunistycznej oraz osób represjonowanych z powodów politycznych (3.8). w istocie zawiera takie podsumowanie (s. 261-263).

Rozdział V pracy, mający kluczowe znaczenie dla tezy sformułowanej w tytule pracy, poświęcony jest charakterowi prawnemu systemów zabezpieczenia społecznego inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych. Przy tak zatytułowanym rozdziale powstaje wątpliwość o wyszczególnienie w nim podrozdziału 5.1. o tym samym tytule. Autorka mogła skorzystać z zabiegów stosowanych w poprzednich dwóch rozdziałach i podrozdział 5.1. zatytułować *Uwagi wprowadzające*. Wątpliwości budzi również równorzędne usytuowanie zagadnień omówionych w podrozdziałach 5.2 – 5.14.

Rozdział VI pracy Autorka poświęca grupom społecznym występującym o przyznanie uprawnień z tytułu podlegania represjom w okresie II wojny światowej, omyłkowo wskazując jej lata („1939-1939”) oraz w okresie powojennym. Choć rozważania te są ciekawe, istotne poznawczo, to, jak już wskazano, nie mają większego związku z celem pracy i zasadnością dowodzenia postawionej przez Doktorantkę tezy. Upatrywać w nich wypada raczej ewentualnego uzasadnienia dla kontynuowania badań nad systemami świadczeniowymi inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych. Jak słusznie zauważa Doktorantka nie można wykluczyć, że systemy uprawnień przysługujących szczególnym grupom społecznym na skutek procesów naturalnych przestaną obowiązywać w porządku prawnym (s. 457). Z tego względu wydaje się, że rozważania zawarte w tym rozdziale, Autorka mogła z powodzeniem wykorzystać we wstępie pracy, odpowiednio je modyfikując i skracając.

Pracę wieńczy zakończenie („Wnioski), w którym Doktorantka dokonała syntetycznego podsumowania rozważań.

IV Ocena merytoryczna pracy

Praca ukazuje złożoność prawną i wielowymiarowość systemów świadczeniowych szczególnych grup społecznych. Ponad wszelką wątpliwość dowodzi, że systemy te determinują procesy i przemiany historyczno-polityczno-ustrojowe. Wyzwoliły one, nie tylko potrzebę ich wprowadzenia do porządku prawnego, ale wpływały i wciąż wpływają na sposób ujęcia ich zakresu podmiotowego i przedmiotowego. Zawarte w dysertacji rozważania, dowodzą również zasadności odrębnego uregulowania statusu uprawnień wyodrębnionych przez Doktorantkę szczególnych grup społecznych, ale i możliwości ujmowania ich w doktrynalnych rozważaniach w ramach jednego „systemu”. Potwierdzają też proces częściowej unifikacji uprawnień przysługujących poszczególnym szczególnym grupom społecznym. Rozważania pracy, z uwagi na sposób budowania argumentacji, która w niektórych miejscach nie została poprzedzona poprawnie przeprowadzonymi i udokumentowanymi badaniami - zwłaszcza rzetelną analizą piśmiennictwa, nie przekonują zaś co do tezy końcowej pracy, tj. zasadności ujmowania tych świadczeń w system zaopatrzeniowo-pomocy (opiekuńczy). Można ubolewać, że Autorka, zdecydowała się prowadzić swoją analizę właśnie w tym kierunku. Rozległą wiedzę, jaką posiada na temat regulacji prawnej świadczeń dla inwalidów wojennych, wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych oraz innych grup poszkodowanych w okresie II wojny światowej i okresie powojennym, w tym jej ewolucji,

czego dowodzą rozważania zawarte w rozdziałach od II do IV oraz w rozdziale VI, mogła z powodzeniem wykorzystać analizując te świadczenia w zupełnie innym aspekcie.

a) Rozdział I

Wskazując na powszechne w nauce przyporządkowywanie analizowanych w pracy świadczeń do zaopatrzenia społecznego, jak i stosowanych dla niego kryteriów, Autorka nie odsyła do adekwatnego piśmiennictwa (zob. s. 10, 13-14). Nie wskazuje również na kryteria, które wzięto pod uwagę w doktrynie przy klasyfikowaniu analizowanych przez Nią świadczeń do odszkodowania socjalnego (s. 13-14). Jak już sygnalizowano, do opracowania, w którym przedstawiono szerzej tę koncepcję Autorka odwołuje się tylko dwukrotnie. Raz wskazując tylko na tę koncepcję w doktrynie (s. 13) i potem w kontekście omówionej w nim kompensacji gwarancyjnej (s. 368).

Lekturę podrozdziału 1.1. pracy utrudniają liczne powtórzenia w obrębie zakreślanych, celów i założeń (s. 10 - 17).

Rozważania zawarte w pkt 1.2. – 1.5 (s. -18 - 65) mają charakter odtwórczy, czasem można odnieść wrażenie, że przypadkowy, te same wątki pojawiają się w różnych podrozdziałach, znaczna ich część pozostaje bez związku z tematem i celem pracy.

Przykładowo:

- 1) w podrozdziale 1.2. traktującym o genezie zabezpieczenia społecznego, Autorka wymienia akty prawne, które dały początek zabezpieczeniu społecznemu w Europie Zachodniej oraz w Polsce. Jeśli chodzi o ustawodawstwo Polskie wskazuje na niektóre akty prawne uchwalone w okresie od 1921 r. do 1999 r. (s. 18 – 20), ale nie tłumaczy przy tym swojego wyboru,
- 2) w podrozdziale 1.4. Autorka wymienia ryzyka socjalne nie zaznaczając, że są to tylko tradycyjne ryzyka, że ich katalog jest szerszy (ryzyko trudnych sytuacji życiowych, ryzyko niesamodzielności, ryzyko trudnych sytuacji życiowych i inne, s. 26), nie wskazuje, jaki związek będzie miała ta kategoria pojęciowa z analizowanymi świadczeniami, (s. 27),
- 3) pojęcie zabezpieczenia społecznego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego stanowi część rozważań zawartych w podrozdziale 1.3. *Pojęcie zabezpieczenia społecznego* (s. 20, 24), by w tym samym zakresie pojawiać się następnie w podrozdziale 1.5. *Cechy, funkcje i zasady zabezpieczenia społecznego* (s. 36, 38).

Wydaje się, że Autorka powinna skupić się na uwypukleniu kwestii istotnych dla Jej rozważań (celu pracy) bez konieczności przywoływaniu prawie wszystkiego, co powiedziano w języku prawniczym na temat genezy zabezpieczenia społecznego, pojęcia zabezpieczenia społecznego, ryzyka w zabezpieczeniu społecznym, cech, funkcji i zasad zabezpieczenia społecznego, czy wreszcie wszystkich technik zabezpieczenia społecznego i zabezpieczenia społecznego w prawie międzynarodowym. Bez szerszej prezentacji wypowiedzi doktryny i judykatury dowiodłaby wówczas nie tylko znajomości ustawodawstwa z zakresu zabezpieczenia społecznego, poglądów doktryny prawa zabezpieczenia społecznego i judykatury, ale również umiejętności wskazywania na rzeczy pierwszo i drugorzędne dla prowadzonych rozważań.

Autorka bez głębszej refleksji łączy poglądy przedstawicieli prawa zabezpieczenia społecznego z poglądami przedstawicieli polityki społecznej. Widać to szczególnie w kontekście rozważań na temat „technik zabezpieczenia społecznego”.

Wątpliwości budzi również dobór i wykorzystanie materiałów źródłowych, które podważają obiektywność twierdzeń zawartych w pracy. Przykładowo Autorka wskazuje, że powszechnie nadal wyróżnia się trzy formy systemu zabezpieczenia społecznego, bez wskazania na podejmowanie badań podważających zasadność tego podziału (M.Lewandowicz-Machnikowska), w tym zakresie Autorka sięga zresztą do starszych opracowań, tj. opracowań z lat 90-tych lub do 2010 r. (s. 39-40, s. 83). Jak już sygnalizowano zastrzeżenia budzi wyróżnienie opieki społecznej jako „techniki zabezpieczenia społecznego”, jak również używanie dla niej zamiennie sformułowania „pomoc społeczna” (np. s. 52). Podobne zastrzeżenia budzi zresztą zamiennie posługiwanie się przez Doktorantkę w całej pracy słowami „opieka” i „pomoc”. Oba terminy zarówno w języku prawnym, jak i prawniczym, w tym również w odniesieniu do systemu zabezpieczenia społecznego, mają odrębne znaczenie.

Zastrzeżeń nie budzą natomiast rozważania poświęcone podziałom szczególnych grup społecznych na podstawie tytułu powstania praw, choć jak już wskazano, Autorka powinna wyjaśnić powody, dla których uznaje represje za tytuł uprawnień niewidomych cywilnych ofiar wojny.

Z punktu widzenia tematu pracy oraz jej celu zastrzeżenia budzi pominięcie w rozważaniach poświęconych „charakterowi ryzyka w przypadku szczególnych grup społecznych” (podrozdział 1.11) poglądów doktryny na temat możliwości posługiwania się kategorią ryzyka socjalnego w odniesieniu do świadczeń dotyczących zdarzeń dawanych. Autorka opiera

rozważania wyłącznie na poglądzie J. Jończyka, że „kombatantwo nie jest ryzykiem, nie jest zdarzeniem przyszłym, a więc nie może być ryzykiem socjalnym” (s. 74), pomija zaś poglądy, które zostały później sformułowane na temat ryzyka socjalnego, w tym nie tylko w odniesieniu do możliwości posługiwania się tą kategorią teoretycznoprawną w odniesieniu do świadczeń przysługujących wyróżnionym przez Autorkę grupom społecznym (np.: K. Stopka, Świadczenia odszkodowania..., s. 262 – 270 i przywołanego tam piśmiennictwa), ale i w ogólności np. w zakresie, w jakim łączy się pojęcie ryzyka socjalnego ze zdarzeniami szczęśliwymi, zależnymi od jednostki (np. *A. Napiórkowska, Ryzyko w ubezpieczeniu społecznym, PiP 2012, nr 12*).

W kontekście rozważań poświęconych „przyporządkowaniu szczególnych grup społecznych do systemu wchodzącego w skład systemu zabezpieczenia społecznego”, zawartych w podrozdziale 1.12, zauważyć wypada, że współcześnie nie kwestionuje się przynależności świadczeń dla inwalidów wojennych, wojskowych, kombatantów i osób represjonowanych do systemu zabezpieczenia społecznego.

W rozważaniach poświęconych szczególnym grupom społecznym w systemie zaopatrzenia społecznego, zawartych w podrozdziale 1.13, Autorka punktem wyjścia rozważań czyni pogląd W. Muszalskiego o przynależności systemu zaopatrzeniowego inwalidów wojennych i wojskowych do zaopatrzenia społecznego (s. 83), jednocześnie twierdzi, że „*umiejscowienie w tym porządku jedynie inwalidów wojennych i wojskowych oraz kombatantów, z pominięciem działaczy opozycji antykomunistycznej świadczy o wrywkowym ujęciu problematyki*” (s. 84). Uwadze Doktorantki umknęło, że w okresie, w którym W. Muszalski wyraził ów pogląd (1984 r., 2010), nie obowiązywała jeszcze ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o działaczach opozycji antykomunistycznej i osobach represjonowanych z powodów politycznych.

Brak wskazania w pracy tego, jak wiele zróżnicowanych systemów świadczeniowych łączonych jest (było) z kategorią zaopatrzenia społecznego (Autorka wskazuje tylko na funkcjonariuszy służb mundurowych oraz osoby, których niezdolność do pracy powstała przed wejściem na rynek pracy - s. 50-51, s. 262, s. 273, 278), co samo w sobie osłabia argumentację wskazująca na potrzebę wyłączenia ich z systemu zaopatrzenia społecznego. Wydaje się również, że Autorka powinna wziąć pod uwagę, to, że zaopatrzenie społeczne jako forma realizacji zabezpieczenia społecznego pojawiała się w języku prawniczym (w poglądach doktryny) dopiero w okresie III RP (por. np. J. Jończyk, Prawo zabezpieczenia społecznego, Zakamycze 2001, s. 57-58). Poza tym szczególną uwagę Autorka winna zwrócić na te poglądy doktryny, w których wskazywano na kryteria istotne dla wyodrębnienia poszczególnych form

prawnych realizacji zabezpieczenia społecznego, i w oparciu o te kryteria prezentować i oceniać systemy świadczeniowe wyodrębnionych szczególnych grup społecznych w aspekcie podmiotowym i przedmiotowym, rezygnując z wątków mających z tej perspektywy znaczenie drugorzędne. W ten sposób nie tylko dowiodłaby treściowych powiązań w obszarze norm regulujących świadczenia dla wyodrębnionych szczególnych grup społecznych, ale stworzyłaby sobie właściwe pole dla oceny istoty systemu, którego są one przejawem, oraz sformułowania nazwy, która tę istotę by właściwie oddawała.

b) Rozdział II

Dla przyjętego przez Autorkę założenia, że dla prawidłowego umiejscowienia świadczeń dla inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w systemie zabezpieczenia społecznego znaczenie ma geneza tych świadczeń, istotne były rozważania rozdziału II pracy pt. *Systemy uprawnień inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów, osób represjonowanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz w okresie powojennym*, s. 87-144. W rozważaniach tych Autorka wskazała „przyczyny stanowiące podstawę do powstania kolejno poszczególnych systemów”, ujmując je w 17 podpunktach (s. 87-88), następnie opisała uchwalane kolejno akty prawne, wskazując podmioty uprawnione do świadczeń oraz rodzaje świadczeń, przesłanki warunkujące nabycie prawa do nich, ich wysokość oraz zasady realizacji. Rozważania wzbogaciła danymi statystycznymi. Wyraziła również zapatrywanie, że systemy świadczeniowe inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz w okresie powojennym „mają charakter zaopatrzenia i opieki ze strony państwa” (s. 95), „łączy w sobie charakter zaopatrzeniowy i charakter pomocy oddziaływującej na różne sfery życia” (s. 141), „łączyły funkcję zaopatrzeniową z funkcją opiekuńczą” (s. 116, 121, 143).

Zawarte w tej części pracy rozważania dowodzą, że proces kształtowania się systemu zabezpieczenia społecznego inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych rozpoczął się po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (s. 87) oraz że „podstawą rozpoczęcia ustawowego procesu przyznawania zróżnicowanych uprawnień szczególnym grupom społecznym było odpowiednie ich sprecyzowanie w oparciu o uznanie zasług na rzecz odzyskania niepodległości i suwerenności przez państwo bądź podleganie represjom o określonym charakterze” (s. 88). Wskazują również na zróżnicowanie zakresu uprawnień w zależności od tytułu ochrony, a więc tego, czy prawo do świadczeń wynikało z uznania zasług na rzecz odzyskania niepodległości i suwerenności przez państwo polskie, czy też wynikało z podlegania represjom, a nadto, na odmienne cele, jakim świadczenia miały

służyć - od docenienia zasług (dożywotnia pensja), poprzez „podniesienie lub odzyskanie zdolności do pracy” (aktywizacja zawodowa) ostatecznie zabezpieczenie różnych sfer życia i umożliwienie podejmowania zatrudnienia na preferencyjnych zasadach. W rozważaniach rozdziału II brakuje uzasadnienia dla zajętego przez Autorkę stanowiska o zaopatrzeniowo-pomocowym charakterze (funkcji) tych świadczeń. Można się tylko domyślać, że o ich zaopatrzeniowym charakterze przesądza, zdaniem Autorki, po prostu takie, a nie innej ich ustawowe określenie („zdefiniowanie przez ustawodawcę jako systemy zaopatrzeniowe”, s. 141). Autorka powinna się jednak zastanowić co oznacza użyty w tytułach badanych aktów prawnych zwrot „zaopatrzenie”, wziąć też pod uwagę to, w jakim znaczeniu zwrot ten funkcjonował w ustawodawstwie analizowanego okresu (czy zawsze odnosił się do systemów finansowanych metodą nieskładkową). Czy zatem oznaczał tylko bezskładkowy sposób finansowania świadczeń, czy po prostu był terminem technicznym użytym dla określenia uprawnień (świadczeń), w które państwo „zaopatrzyło” (które przyznało) tym grupom, a więc, że był terminem służącym do wyodrębnienia instytucji prawnej, nieprzesądzającym jednak jej charakteru prawnego, poza ewentualnie sposobem finansowania?. Całkowicie niejasne staje się natomiast twierdzenie Autorki o opiekuńczym (pomocowym) charakterze tych świadczeń (systemów).

Atrakcyjność rozważań zawartych w rozdziale II byłaby większa, gdyby Autorka zechciała skupić uwagę, nie tyle na opisie świadczeń, ile na wskazaniu kryteriów warunkujących nabycie prawa do nich, wpływających na ich wysokość oraz realizację prawa.

c) Rozdział III

W rozważaniach III rozdziału pracy Doktoranta wymienia w 13 punktach czynniki wpływające na oznaczenie i kształtowanie zakresu podmiotowego systemów świadczeniowych wyodrębnionych szczególnych grup społecznych, bez ich pogrupowania, uporządkowania, czy omówienia (s. 146-147). Następnie szczegółowo prezentuje podstawy konstytucyjne ustanowienia kręgów podmiotowych systemów świadczeniowych wyodrębnionych grup społecznych, uwzględniając uregulowania z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz okresu powojennego (s. 147-149). Wskazuje na przyjęte rozumienie i charakter prawny normy wyrażonej w art. 19 Konstytucji RP. Trafnie zauważa wątpliwości, które rodzi interpretacja tego przepisu, co do zakresu podmiotowego wyrażonego w nim prawa do bycia objętym specjalną opieką (np. s. 152, 158 -161). Odwołując się do poglądów doktryny i judykatury wskazuje, które z pośród wyodrębnionych szczególnych grup społecznych mieszczą się w

konstytucyjnym pojęciu weterana walk o niepodległość. Rozważania te są ciekawe, na ogół odpowiednio pogłębione. Z rozważań Autorki wynika, że art. 19 Konstytucji RP nie obejmuje przymusowo zatrudnianych żołnierzy zastępczej służby wojskowej, osób deportowanych do pracy przymusowej i osadzonych w obozach pracy przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, cywilnych niewidomych ofiar działań wojennych, działacze opozycji antykomunistycznej i osób represjonowanych z powodów politycznych. Doktorantka mogła jednak wyraźniej akcentować zajmowane stanowisko lub artykułować je w sposób bardziej zrozumiały. Trafnie dowodzi np. odmienności statusu weterana walk o niepodległość a weterana działań poza granicami państwa (s. 160-161), jak również tego, że podstaw ustanowienia poszczególnych systemów dla osób represjonowanych poszukiwać należy w preambule Konstytucji RP (pamięci gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka w naszej ojczyźnie były łamane - s. 163), nie zaznacza jednak, że pogląd ten wyrażono już w doktrynie (*K. Stopka, Świadczenia odszkodowania socjalnego...*, s. 69-72). Autorka trafnie poddaje w wątpliwość zawężenie miejsca represji osób represjonowanych w okresie wojny i okresie powojennym do „naszej Ojczyzny” (s. 164). Wątpliwości budzi natomiast np. stwierdzenie Doktorantki, jakoby „za nie wprowadzeniem w porządku prawnym definicji weterana walk o niepodległość” przemawiać miał zakres podmiotowy Korpusu Weteranów Walk o Niepodległość RP (s. 157).

W kolejnych podrozdziałach rozdziału III Doktorantka w sposób bardzo szczegółowy przedstawia zakres podmiotowy poszczególnych systemów, sygnalizując powody zmian i wątpliwości, jakie nadal budzą przyjęte przez ustawodawcę rozwiązania prawne.

Rozważania rozdziału III pracy kończy formalnie niewyodrębnione podsumowanie (s. 261-263), w którym Doktorantka wskazuje okoliczności, które wpłynęły na kształtowanie się „poszczególnych odrębnych kręgów podmiotowych” oraz cechy, głównie formalno-prawne, które je wyróżniają oraz które są dla nich wspólne (wyznaczenie „kręgów podmiotowych” niezależnie od aktywności zawodowej, pozostawania w ubezpieczeniu, „posiadanych uprawnień emerytalno-rentowych, wynikających z systemu ubezpieczeń społecznych czy z systemu zaopatrzeniowego szeroko rozumianych służb mundurowych”, poprzez „zamknięte katalogi wymaganych warunków”, swoistych dla poszczególnych grup, dobrowolność ubiegania się o nadanie określonego statusu).

Reasumując, rozważania rozdziału III pracy dowodzą postawionej przez Autorkę tezy, że „systemy obejmujące szczególne grupy społeczne oparte są na wyodrębnieniu zdefiniowanych,

usystematyzowanych i zróżnicowanych kręgach podmiotowych” (s. 264). Jednocześnie Doktorantka kończąc rozważania tego rozdziału stawia tezę, że *„Unormowanie każdego systemu przez wskazanie kręgów podmiotowych jest podstawą do sprecyzowania formy i zakresu uprawnień przysługujących z tych systemów oraz uprawnień przysługujących na podstawie regulacji prawnych regulujących uprawnienia innych grup społecznych”* (s. 263.). Wydaje się zatem, że, zdaniem Autorki, uprawnienia przysługujące poszczególnym poszczególnym grupom społecznym są adekwatne do właściwości podmiotów przynależących do poszczególnych systemów, tego, co determinowało ich wyodrębnienie i takie, a nie inne, ustawowe ich określenie.

d) Rozdział IV

Rozważania rozdziału IV pracy Doktorantka zaczyna od powtórzenia tez kończących III rozdział pracy (*„Systemy obejmujące szczególne grupy społeczne oparte są na wyodrębnieniu zdefiniowanych, usystematyzowanych, zróżnicowanych kręgach podmiotowych oraz wyodrębnieniu przedmiotowych uprawnień przyporządkowanych systemowo do określonego kręgu podmiotowego”*, s. 264). Autorka jednocześnie wskazuje, że zakres oraz cel uprawnień przysługujących poszczególnym grupom społecznym na przestrzeni lat uległ zmianie w związku z zachodzącymi przemianami społeczno-gospodarczymi (s. 265). Stwierdzenie to w nawiązaniu do wniosków płynących z rozważań rozdziału II pracy, traktującego o systemach uprawnień inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów i osób represjonowanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz w okresie powojennym, sugeruje, że uprawnienia te nie mają już funkcji zaopatrzeniowo-opiekuńczej, choć na taką ich funkcję Doktorantka wskazuje jednak w dalszych rozważaniach pracy (s. 272, 304, 356, 387, 394).

Docelowe rozważania tej części pracy Autorka poprzedza szczegółową analizą istoty i treści zagwarantowanego w art. 19 Konstytucji weteranom walk o niepodległość prawa do specjalnej opieki. Posiłkując się poglądami judykatury i doktryny trafnie przyjmuje, że Konstytucja gwarantuje niektórym poszczególnym grupom społecznym prawo do opieki na innych zasadach niż zasady powszechne dla ogółu obywateli, czy też zasady opieki dla poszczególnych grup społecznych niemieszczących się w pojęciu weteranów walk o niepodległość, oraz że wolą ustawodawcy jest objęcie ich opieką, której można przypisać cechę wyjątkowej, szczególnej, wszechstronnej, niestandardowej (s. 265). W dalszej części wywodu Autorka wskazuje zasady, które w świetle orzecznictwa TK wpływają na kształtowanie systemów uprawnień

obejmujących te grupy społeczne. Przyjmuje, że „zgodnie z tymi zasadami: 1) norma konstytucyjna jest podstawą kształtowania systemów praw, 2) norma art. 19 Konstytucji RP wynika z zasad ustrojowych i ma znaczenie ustrojowe, najwyższej wartości, 3) na władzy publicznej spoczywa obowiązek kształtowania prawa obejmującego weteranów walk o niepodległość, zwłaszcza inwalidów wojennych, 4) specjalna opieka stanowi wartość konstytucyjną, 5) specjalna opieka przewyższa pozostałe postacie opieki udzielanej przez państwo, 6) specjalna opieka stanowi odstępstwo od zasady równości, 7) specjalna opieka udzielana jest w zgodzie z rzeczywistymi zasługami, 8) proporcjonalność specjalnej opieki do zasług, 9) sprawiedliwość społeczna, 10) ograniczenie prawa do specjalnej opieki może nastąpić w przypadku wystąpienia określonych przesłanek, 11) dbałość o finanse publiczne, 12) trwałość prawa do specjalnej opieki. Wskazuje również, że „zasady te generalnie znajdują odzwierciedlenie w poszczególnych systemach praw przysługujących szczególnym grupom społecznym” oraz rozważa relacje art. 19 Konstytucji do art. 67, 68 i 72 Konstytucji. W kolejnych 6 podrozdziałach Doktorantka w sposób drobiazgowy przedstawia uprawnienia przysługujące poszczególnym szczególnym grupom społecznym i ich ewolucję. Wydaje się, że Autorka mogła bardziej skupić się na wykazaniu, tego czy przyporządkowanie świadczeń do określonego kręgu podmiotowego jest adekwatne do okoliczności właściwych dla takiego a nie innego wyznaczenia kręgu podmiotowego szczególnych grup społecznych, a więc, czy sposób wyznaczenia kręgów podmiotowych determinuje przyznanie im takich, a nie innych, rodzajów uprawnień (renty, dodatku, świadczenia pieniężnego), czy rodzajowo i treściowo są one adekwatne do okoliczności, które zadecydowały o wyodrębnieniu danej szczególnej grupy społecznej (ich normatywnego ujęcia).

Dokonując oceny charakteru renty inwalidzkiej Doktorantka słusznie wskazuje, że renta ta nie spełnia funkcji kompensaty spodziewanych dochodów albo uposażenia w przyszłości z tytułu aktywności zawodowej (s. 283-284). Zastanawia jednocześnie, dlaczego przyjmuje, że renty tej „nie można rozpatrywać w kategoriach wynagrodzenia strat lub krzywd” (s. 284). Wątpliwości budzi również stwierdzenie, że:

1) dodatek pieniężny przysługujący inwalidom wojennym, jako świadczenie o nieoznaczonym charakterze, „ma charakter świadczenia przeznaczonego na zaspokojenie ogólnie potrzeb lub na zaspokojenie potrzeb związanych z opieką” (s. 285),

2) o zaopatrzeniowym charakterze świadczeń rozstrzyga „element zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych), a świadczenia go pozbawione pełnią funkcję pomocniczą, wspierającą osoby uprawnione (np. s. 335, 341, 356, 365, s. 403),

3) świadczenie wyrównawcze w odróżnieniu od świadczenia pieniężnego przysługującego działaczom opozycji antykomunistycznej „nie ma charakteru świadczenia obligatoryjnego” (s. 351) – powszechne rozumienie obligatoryjności świadczenia, jako przeciwieństwa dla uznaniowego charakteru świadczenia oraz brzmienie art. 10a ustawy o działaczach opozycji antykomunistycznej oraz osobach represjonowanych z powodów politycznych, wskazują, że świadczenie to nie jest powszechne (nie przysługuje wszystkim kombatanom), ma jednak charakter obligatoryjny.

Poza tym wątpliwości budzi utożsamianie prawa pierwszeństwa do umieszczenia w domu pomocy społecznej z „brakiem konieczności uzasadnienia potrzeby umieszczenia w domu pomocy społecznej” (s. 377).

Rozważania rozdziału IV pracy Doktorantka kończy stwierdzeniem, że „wskazanie cech i funkcji systemów obejmujących szczególne grupy społeczne pozwala na odróżnienie konstrukcji prawnych obejmujących szczególne grupy społeczne od systemu zaopatrzenia społecznego. Pozwala na sformułowanie systemu zawierającego elementy systemu zaopatrzeniowego oraz elementy międzysystemowe, ale któremu nie można przypisać charakteru systemu odszkodowania społecznego” (s. 378). Z przyczyn, o których była mowa w pkt II ppkt 3 recenzji wniosek ten trudno uznać za naukowo dowiedziony.

e) Rozdział V

Istotne z punktu widzenia tematu pracy powinny być rozważania zawarte w rozdziale V pracy. Autorka dokonuje w nich w istocie charakterystyki systemów zabezpieczenia społecznego inwalidów wojennych i wojskowych, kombatanów oraz osób uprawnionych. Porusza kwestie niekoniecznie mające związek z celem rozprawy (uwaga ta dotyczy np. rozważań zawartych w podrozdziale 5.6.-5.8, 5.10-5.14), a w kontekście dla niego istotnym, odnosi się wyłącznie do kategorii pojęciowej zaopatrzenia społecznego, pomijając kategorię odszkodowania socjalnego. Kluczowa dla celu pracy teza zostaje przez Autorkę sformułowana w podrozdziale 5.15. poświęconym roli i znaczeniu systemu szczególnych grup społecznych oraz kierunkom transformacji systemów wchodzących w jego skład (s. 426). W tym rozdziale Autorka wymienia też trzy powody, dla których systemy świadczeniowe dla szczególnych grup

społecznych „nie stanowią formy odszkodowania z tytułu prowadzonych działań lub odniesionych represji” (s. 430-431).

Autorka rozpoczyna rozważania rozdziału V pracy od prezentacji poglądów doktryny na temat tego, co przesądza o charakterze poszczególnych konstrukcji systemu zabezpieczenia społecznego. Przywołuje pogląd przypisujący rozstrzygające znaczenie metodzie realizacji zabezpieczenia społecznego (ubezpieczeniowej, zaopatrzeniowej i pomocowej) oraz pogląd, wedle którego istotny jest cel, który dana technika realizuje a nie metoda, na jakiej jest oparta – zaopatrzenie, ubezpieczenie (s. 379). Nie wskazuje przy tym, które z tych poglądów akceptuje i dlaczego. Następnie, po przedstawieniu cech systemu zabezpieczenia społecznego, systemu ubezpieczeń społecznych i systemu zaopatrzenia społecznego - łączonego wyłącznie z funkcjonariuszami służb mundurowych, z dalszych rozważań porównawczych eliminuje system opieki społecznej. Doktorantka przyjmuje, że *„system opieki społecznej pozostaje poza przedmiotem tych porównań z uwagi na jego cel determinujący jego charakter w zabezpieczeniu społecznym. Celem tego systemu jest zabezpieczenie opieki państwa nad jednostkami, grupami społecznymi, które z różnych powodów znajdują się w trudnej sytuacji życiowej i wymagają z tego tytułu opieki państwa realizowanej przez zróżnicowane formy wsparcia przez samorządy lokalne”* (s. 381-382). Stanowisko Autorki zastanawia w kontekście konsekwentnego przypisywania przez Doktorantkę świadczeniom przysługującym szczególnie grupom społecznym (również w ujęciu historycznym) m.in. opiekuńczego charakteru, czy też funkcji. W sumie na tym etapie rozważań przestaje być jasne, co Autorka rozumie przez opiekuńczy („pomocowy” s. 386) charakter świadczeń lub opiekuńczą funkcję świadczenia, co stanowi kryterium właściwe dla przypisania analizowanym w pracy świadczeniom właśnie takiego charakteru opiekuńczego, czy funkcji opiekuńczej. Wątpliwości natury merytorycznej budzi również twierdzenie, że pomoc społeczna obejmuje całą ludność „bez względu na osiągnany dochód” (s. 382). Art. 8 ustawy o pomocy społecznej warunkuje prawo do większości świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej od spełnienia kryterium dochodowego. W kontekście zaś cech systemu zabezpieczenia społecznego wątpliwości może budzić kategoryczne twierdzenie Doktorantki jakoby cecha „roszczeniowości w razie wystąpienia ryzyka socjalnego”, czy też cecha „gwarancji bezpieczeństwa socjalnego” miały występować w systemie pomocy społecznej (s. 381). Za cechą charakterystyczną systemu pomocy społecznej uznaje się bowiem wciąż uznaniowość i indywidualizację, co więcej potrzeby osób i rodzin korzystających z pomocy powinny zostać uwzględnione, jeżeli odpowiadają celom i mieszczą się w możliwościach pomocy społecznej (art. 3 ust. 4 ustawy o

pomocy społecznej). Zgodzić wypada się natomiast z Doktorantką, że objęcie szczególnych grup społecznych wyłącznie ochroną w ramach „systemu opieki społecznej” (pomocy społecznej) mogłoby być traktowane jako wyraz braku odpowiedniego szacunku, uhonorowania tych osób (s. 382).

W dalszej części rozważań rozdziału V Autorka wskazuje na kryteria autonomii systemu ubezpieczeń społecznych oraz systemu zaopatrzenia społecznego (podrozdział 5.2, s. 382 – 385), by następnie wskazać kryteria, które nie są wystarczające do wyodrębnienia w systemie zabezpieczenia społecznego autonomicznego systemu obejmującego szczególne grupy społecznej („geneza regulacji prawnych i ich transformacja”, „znaczenie dla beneficjentów rozwiązań na przestrzeni historii Państwa”, sposób określenia podmiotu uprawnionego do świadczeń – „brak ujednoczonego podmiotu uprawnień, s. 386), po czym w 15 punktach wymienia kryteria świadczące o ich autonomii (s. 387), w tym charakter uprawnień, które można podzielić na zaopatrzeniowe oraz uprawnienia pomocowe. W kontekście tej części rozważań wątpliwości budzi np. twierdzenie Doktorantki jakoby „w systemie ubezpieczeń społecznych określenie podmiotu (...) następowało przez posługiwanie się krótkim i zwięzłym pojęciem ubezpieczony” (s. 386) zważywszy na mnogość tytułów do ubezpieczenia społecznego i znaczenie nadane poszczególnym z nich (por. art. 6 i art. 8 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych).

Wątpliwości natury merytorycznej rodzą się również na tle twierdzenia dotyczącego przepisów art. 19 i 67 Konstytucji, stanowiącego fragment rozważań poświęconych wspólnocie narodowej i solidarności społecznej (podrozdział 5.4.). Doktorantka pisze, że „normy te nie wyznaczają wyłącznie obowiązku państwa wobec oznaczonej grupy społecznej oraz ogółu obywateli. Wyznaczają także formę realizacji przez państwo tego obowiązku przez wskazanie w przypadku weteranów” (s. 388). Tak sformułowana wypowiedź, sugeruje, że art. 67 Konstytucji adresowany do ogółu obywateli również określa formy realizacji prawa do zabezpieczenia społecznego, co nie jest jednak prawdą. Odwołując się do brzmienia art. 19 Konstytucji Doktorantka wywodzi, że przepis ten wyznacza formę realizacji obowiązku państwa wobec weteranów walk o niepodległość jako opieki państwa (s. 388). Autorka nie wskazuje jednak wyraźnie, czy przyjmuje, że przepis ten określa formę realizacji zabezpieczenia społecznego wobec wyodrębnionych szczególnych grup społecznych. Biorąc pod uwagę ww. wykluczenie z obszaru porównań systemów świadczeniowych szczególnych grup społecznych pomocy społecznej, można przypuszczać, że tak właśnie jest. Z perspektywy dotychczasowego stanu badań byłoby to rozwiązanie oryginalne.

Następnie Doktorantka, po uprzednim przedstawieniu poglądów doktryny na temat znaczenia przymiotnika „społeczne” dla określenia natury zabezpieczenia społecznego, wspólnoty narodowej, wspólnoty ryzyka, sprawiedliwości i solidarności (s. 389 – 391), wskazuje na istotę wspólnoty narodowej i solidarności w kontekście szczególnych grup społecznych (s. 392-394). Trafnie konstatując, że *„wspólnota narodowa i solidarność społeczna jest podstawą do rozłożenia obowiązku opieki nad szczególnymi grupami społecznymi na pokolenia równoległe do szczególnych grup społecznych oraz na kolejne pokolenia niezależnie od wydarzeń, które stanowią podstawę do formułowania praw obejmujących poszczególne grupy społeczne”* (s. 394).

Generalnie zastanawia sens rozbudowanego dowodzenia przez Doktorantkę dość oczywistej kwestii odmienności (odrębności) systemów świadczeniowych szczególnych grup społecznych w stosunku do systemu ubezpieczeń społecznych (podrozdział 5.5.-5.8), czy też powody dla których w tej kwestii Autorka w sposób szczególny akcentuje ubezpieczenie emerytalne, ewentualnie ubezpieczenia rentowe (np. s. 413. 414-415), podobnie, jak wskazywanie na swobodę jednostki w wyborze i korzystaniu z określonych świadczeń niepieniężnych, jako swoistość badanego systemu (s. 412), skoro ogólnosystemową zasadą jest samodzielność rozporządzania przez jednostkę swoim prawem, wyrazem czego jest ustalanie uprawnień do świadczeń, w tym z zakresu zabezpieczenia społecznego, na wniosek jednostki.

Dyskusyjne wydawać się może również kategoryczne stwierdzenie, że w systemie zabezpieczenia społecznego szczególnych grup społecznych nie znajduje zastosowania model interwencji społecznej (s. 396). Powstaje pytanie, czy za przejaw przeniknięcia tego modelu do regulacji prawnej świadczeń szczególnych grup społecznych nie należałoby uznać świadczeń, o które ubiegać się mogą przedstawiciele szczególnych grup społecznych, znajdujący się w trudnej sytuacji materialnej, zdrowotnej oraz w związku z zaistnieniem zdarzeń losowych (*zob. np.: art. 10 ustawy o działach opozycji antykomunistycznej oraz osobach represjonowanych z przyczyn politycznych, art. 19 – 19e ustawy o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego*).

W rozważaniach podrozdziału 5.15 pt. *„Rola i znaczenie systemu szczególnych grup społecznych oraz kierunki transformacji systemów wchodzących w jego skład”* Doktoranta proponuje określenie systemów świadczeniowych szczególnych grup społecznych „systemem zaopatrzeniowo-pomocowym”. Stwierdza przy tym lakonicznie, że przyjęcie tego pojęcia oddaje charakter tych systemów (s. 426) oraz *„pozwała na uniknięcie błędnego określania tego systemu przy zastosowaniu pojęcia „system kombatantów i osób represjonowanych”*, czy

pojęcia „prawo kombatanckie” (s. 426-427). Dalej wskazuje trzy powody, dla których systemy świadczeniowe szczególnych grup społecznych „nie stanowią formy odszkodowania z tytułu prowadzonych działań lub odniesionych represji”. Zdaniem Doktorantki wynika to z „faktu możliwości skorzystania z tych uprawnień wynikających z ustanowienia systemu uprawnień, charakteru uprawnień, ustalenia prawa do uprawnień oraz indywidualnego okresu prawa do tych uprawnień, a w szczególności indywidualnego okresu pobierania świadczeń pieniężnych. Przykładowo w indywidualnych przypadkach okres ten może wynosić przykładowo jeden miesiąc ze względu na ustanie prawa do tych świadczeń z przyczyn naturalnych, gdy w innych przypadkach okres pobierania świadczeń może trwać kilkadziesiąt lat. Fakt pobierania świadczeń w ujednoliconej wysokości przez zróżnicowany okres zależny od indywidualnej długości życia oraz od czasu ustalenia prawa do uprawnień do dnia ustania tego prawa z przyczyn naturalnych wskazuje na brak charakteru odszkodowawczego tych uprawnień.” (s. 430-431). W podrozdziale 5.16 pt. *Zadośćuczynienie lub odszkodowanie dla szczególnych grup społecznych* wskazuje dodatkowo, że „na tle systemów obejmujących szczególne grupy społeczne powstaje kwestia zadośćuczynienia z tytułu działania na rzecz odzyskania niepodległości i suwerenności przez państwo lub tytułu odniesionych represji w okresie wojny i w okresie powojennym. W literaturze przedmiotu przedstawiono, że prawo zabezpieczenia społecznego nie było i nie jest częścią prawa cywilnego” (s. 432). Dalej odwołując się do poglądów doktryny prawa cywilnego (A. Szpunara, P. Machnikowskiego, A. Olejniczka), odnosi się do regulacji prawnych niebędących przedmiotem wcześniejszych analiz (ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1693 oraz ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o zadośćuczynieniu rodzinom ofiar zbiorowych wystąpień wolnościowych w latach 1956-1989, Dz. U. nr 91, poz. 741 ze zm.).

f) Rozdział VI

Interesujące są rozważania Doktorantki, zawarte w rozdziale VI pracy, choć niestety nie mają one istotnego znaczenia dla tematu pracy. Trafnie Autorka identyfikuje przyczyny trudności w unormowaniu świadczeń dla wymienionych grup (s. 447-448, 451, 454-456). Spostrzeżenia Autorki mają zresztą uniwersalne znaczenie. Utwierdzają w przekonaniu, że szkoda na osobie jest warunkiem nabycia prawa do świadczeń związanych z wydarzeniami historycznymi, nawet jeśli wprost nie została wyrażona w tekście prawnym. Każdorazowo wynika ze szkodowej natury okoliczności historyczno-biograficznych uzasadniających ich

udzielenie, a jej pominięcie w przepisach jest wyrazem dostrzeżenia przez ustawodawcę, już na etapie tworzenia prawa, trudności w jej oszacowaniu, i ujęciu w generalne formuły, a w przypadku ujęcia jej w te formuły (np. niezdolność do pracy), trudności w jej wykazaniu przed właściwym organem. Nie można bowiem zapominać, że świadczenia te mają źródło w odległych pod względem czasowym zdarzeniach, objętych ochroną prawną po wielu latach od momentu ich zaistnienia.

g) Zakończenie

Zakończenie pracy realizuje swój cel. Doktorantka dokonała w nim weryfikacji postawionych tez oraz dała wyraz głównym ustaleniom rozprawy.

Podsumowując merytoryczną ocenę przedłożonej do recenzji dysertacji, wskazać wypada, że mimo wielu sformułowanych uwag krytycznych i sugestii, ostatecznie nie zasługuje ona na negatywną ocenę. Docenić wypada nakład pracy, jaki Doktorantka włożyła w jej przygotowanie oraz te jej fragmenty, które świadczą o tym, że Autorka umie stawiać pytania i formułować problemy badawcze. W tytule recenzowanej pracy Autorka stawia nową tezę naukową (sugerującą oryginalne rozwiązanie postawionego problemu badawczego), której jednak dowiedzenie nie jest zadaniem łatwym i w tym zakresie praca wypada najslabiej. Obnaża brak wypracowanej jeszcze umiejętności formułowania i uzasadniania twierdzeń, czy brak umiejętnego wykorzystania posiadanej wiedzy. Mankamentem recenzowanej pracy jest również to, że niektóre jej fragmenty sugerują, że Autorka nie wie na czym polega istota i rzetelność badań naukowych. Trudno się też zorientować, jakie jest zdanie Autorki na temat uprzednio prezentowanych poglądów doktryny i judykatury. Doktorantka przyjmując dla określenia systemów szczególnych grup społecznych nazwę „system zaopatrzeniowo-pomocowy”, nie zastanawia się, czy przyjęte przez Nią określenie dobrze ukazuje sens analizowanych systemów świadczeniowych – czy wskazuje przedmiot ochrony i cel, czy nie rodzi niebezpieczeństwa łączenia tego systemu z systemem pomocy społecznej, właściwymi dla niego cechami i zasadami. Adekwatność przyjętej nazwy nie została też poprzedzona pogłębioną analizą. Podstaw jej przyjęcia można się tylko domyślać. Doktorantkę po części tłumaczy zaś to, że w polskim systemie prawnym brak jest ogólnych unormowań dotyczących pojęcia zabezpieczenia społecznego, prawa je określającego oraz jego zasadniczych form, w których upatrywać można byłoby przesłanek obiektywizujących procesy myślowe treściowego porządkowania świadczeń zabezpieczenia społecznego. Nie bez powodu, jak dotychczas próby

terminologicznego wyróżnienia pewnych grup świadczeń finansowanych metodą zaopatrzeniową i ujmowania ich, we właściwe dla ich kształtu prawnego, zwłaszcza przedmiotu ochrony i celu, formy realizacji zabezpieczenia społecznego podejmowane były w rozprawach habilitacyjnych.

V Ocena doboru źródeł i warsztatu naukowego

Pracę oparto na metodzie formalno-dogmatycznej. Jest ona adekwatna do przedmiotu i celu badań.

Wątpliwości budzi dobór materiałów źródłowych i sposób ich wykorzystania, o czym wzmiankowano już w części merytorycznej recenzji.

Zastrzeżenia budzi również język pracy. Praca nie została napisana prostym, zrozumiałym językiem. Jej lekturę utrudniają stosunkowo liczne błędy językowe oraz omyłki pisarskie. Świadczą one o niedokonaniu przez Doktorantkę starannej korekty tekstu rozprawy (np.: „w okresie wojny 1939-1939”, s. 4, „nie aktywnym”, „kolejnym raz po zakończeniu”, „wydarzeń, którym stanowią” – s. 10, „system zaopatrzenia emerytalnego funkcjonariusz państwowych” – s. 19, „pojęcie zabezpieczenia społeczne” – s. 20, „Regulacje dotyczące świadczeń dla szczególnych grup społecznych charakteryzuje odmienny wykraczający poza zakres prawa administracyjnego zarówno ze względu na kryterium podmiotowe i przedmiotowe” – s. 72, „w przypadku system zaopatrzeniowego tzw. służ mundurowych” – s. 84, „przedstawiona doktryna” – s. 266, „periodyczne przekazywaną sumą” – s. 277, „że system jest całość złożona z powiązanych..”, „uznawany jest za powszechne niezbędny” – s. 379, „w literaturze została przedstawiona kwestia ujęcia ryzyka socjalnego przez przyjęcie definicji traktujące jej jako..”, „cechy te występują w systemie ubezpieczenia społecznego, systemu zaopatrzenia społecznego” – 381, „ustane ochrony” – s. 401, „wypracować wymagane okresu” – s. 405, „Wyprowadzane rozwiązań dotyczących wprowadzenia cezury czasowej na dochodzenie praw do objęcia właściwym statusem jest działaniem prowadzącym do wyeliminowania z grupy osób uprawnionych, tych wszystkich, które z różnych przyczyn nie podjęły działań o nadanie im właściwego statusu” – s. 413, „że jego ramach mieszczą wszelkie” – s. 461).

Lekturę pracy utrudnia niestosowanie przez Autorkę akapitów, które zwiększyłyby czytelność tekstu, wyodrębniając poszczególne myśli Doktorantki.

Zastrzeżenia budzi również sposób formułowania przypisów, w szczególności technika „łamanych przypisów” (np. s. 40 – przypis „102/103/104/105/106”), brak pełnych danych

bibliograficznych przywoływanych źródeł (np. autorów komentarzy do poszczególnych artykułów, np. s. 266, przypis nr 660, 661, stron), czy sposób powoływania źródeł uprzednio wykorzystanych w pracy, w tym bez stosowania skrótów *ibidem*, *eadem* itp. (zob. np.: przypisy nr 888 (s. 380), nr 909 (s. 38) oraz przypis nr 896 i nr 898 (s. 383) lub przypisy: nr 911 i 912 – s. 390, nr 926 i nr 927 – s. 398).

VI. Konkluzja

Uwzględniając poczynione wyżej zastrzeżenia, w konkluzji stwierdzam, że przedstawiona do recenzji dysertacja Pani Bożeny Bator pt. **„Zabezpieczenie społeczne inwalidów wojennych i wojskowych, kombatantów oraz osób represjonowanych – pomiędzy zaopatrzeniem społecznym z tytułu zasług a odszkodowaniem społecznym”** spełnia wymagania określone w art. 187 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Na tej podstawie stwierdzam, że może być ona przedmiotem dalszego postępowania w przewodzie doktorskim. Wnoszę zatem o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.

